

ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

**Олексюк Н.,
м.Тернопіль**

Актуальність проблеми. Розвиток та прогрес будь-якої держави, її добробут, захищеність, благополуччя та щастя її народу великою мірою залежать від всебічного захисту їх інтересів і безпеки. У свою чергу, захист та безпека держави неможлива без сучасного та відповідно добре забезпеченого війська. Україна, враховуючи необхідність забезпечення власної безпеки та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання

міжнародної стабільності, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава має Збройні Сили. Результативність реформ, які здійснюються сьогодні у Збройних Силах України значною мірою залежить від вирішення багатьох проблем, що виникають перед сучасною сім'єю військовослужбовця [2, с.3-5].

Життєдіяльність зазначеної категорії сімей, особливості їх функціонування і розвитку неодноразово виступали предме-

том наукового дослідження. Публікації вітчизняних науковців М.Барія, О.Дзьобаня, І.Звереві, А.Капської, С.Корольова, Г.Лактіонової, Я.Подольця, О.Тарської, В.Тюріної, М.Феденко доводять, що процеси, пов'язані із реформуванням і реорганізацією Збройних Сил України внесли істотні корективи у життєдіяльність сімей військовослужбовців. Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості цих досліджень, ми змушені констатувати, що стан наукової розробки сучасних проблем життєдіяльності сімей військовослужбовців, організації і здійснення соціально-педагогічної роботи з ними не можна вважати задовільним.

Саме тому метою нашої статті є аналіз змісту соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України та визначення шляхів її оптимізації.

Зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України та її результативність залежать від багатьох чинників, і, насамперед, від особливостей життєдіяльності цих сімей. До таких особливостей відносимо:

- 1) переважаюча нуклеарність і малодітність (виховують двоє дітей) сімей, що зумовлюється частими переїздами у зв'язку із зміною місця проходження служби та, у більшості випадків, низьким рівнем матеріального забезпечення військовослужбовців;
- 2) дистантність більшості сімей (приблизно 75% сімей військовослужбовців проживають нарізно), що викликає проблеми у забезпеченні роботою дружин військовослужбовців за місцем проходження служби чоловіком та труднощами у забезпеченні сім'ї житлом;
- 3) нереалізованість сподівань стосовно один одного у зв'язку із специфікою військової професії;
- 4) мінімальний розподіл праці на «чоловічу» і «жіночу» у більшості сімей, у зв'язку із специфікою військової служби (закономірним є підвищення статусу жінки в сім'ї, яка виконує типово керівну роль у веденні господарства);
- 5) раннє «дорослішання» дітей військовослужбовців, пов'язане із специфікою професійної діяльності батьків-військовослужбовців, частими переїздами, що зумовлюють швидше формування навичок переборювати труднощі, долати стреси тощо;
- 6) складність стосунків дітей і батьків, зумовлена можливістю дітей проводити велику частину вільного часу поза сім'єю, або лише під наглядом матері. Як правило, цей час вони присвячують заняттям, що є прийнятними серед однокласників, і далеко не завжди піклуються про схвалення їх батьками [4].

Виходячи із зазначеного, об'єктом діяльності соціального педагога з сім'єю військовослужбовця є конкретна сім'я (індивід), включена у соціальне військово-середовище. Метою соціально-педагогічної роботи є організація позитивно спрямованої життєдіяльності сім'ї військовослужбовця та гармонізація її взаємодії з соціальним середовищем. При цьому слід враховувати, що саме взаємозв'язок сім'ї військовослужбовця і соціального середовища, в якому вона функціонує, обумовлює основні завдання цієї роботи:

- створення умов для формування соціально-педагогічної стійкості сім'ї до сприйняття і подолання важких життєвих ситуацій;
- підвищення потенціалу соціалізуючої дії сім'ї на своїх членів;
- відновлення і підтримку активності сім'ї;
- стимулювання потреби членів сім'ї у трансформації соціально-педагогічних знань у процесі соціальної взаємодії;
- досягнення такого кінцевого результату, за якого необхідність у соціально-педагогічній підтримці сім'ї зникне [3; 9].

Численні наукові дослідження [1; 5; 7; 8; 10] доводять, що уся соціально-педагогічна робота з даною категорією сімей підпорядковуватиметься наступним принципам:

1) соціально-політичним: принципу законності та прав людини, який полягає у забезпеченні державою та відповідними соціальними інститутами реалізації прав і свобод, ратифікованих нашою державою; принципу державного підходу до завдань, який реалізується шляхом активної участі держави у підготовці і організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців; принципу зв'язку змісту соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами функціонування сім'ї військовослужбовця, що полягає у організації допомоги та підтримки, зумовленої умовами макро- і мікросередовища цієї сім'ї;

2) соціально-педагогічним: принципу особистісного соціально-діяльнісного підходу до професійної діяльності, який забезпечує облік у соціально-педагогічній роботі усієї сукупності потреб кожного члена сім'ї військовослужбовця, переорієнтацію членів сім'ї з пасивно-споживчої на активно-змінюючу соціальну діяльність; принципу диференційованого і індивідуального підходу до об'єкта діяльності, який передбачає необхідність відмежування конкретних по-

треб сім'ї військовослужбовця від загальних, врахування індивідуальних особливостей кожного члена сім'ї і ситуації, що склалася; принципу суверенності сім'ї, який забезпечує врахування права сім'ї на пошук та отримання (чи відмови від) допомоги, вибору з наявних варіантів надання допомоги найбільш прийнятної для сім'ї, погодження щодо втручання в особисте життя сім'ї військовослужбовця (за винятком випадків, обумовлених законом);

3) організаційним: принципу педагогізації соціально-педагогічної діяльності, передбачає використання соціально-педагогічної теорії як комплексної основи для організації соціально-педагогічної діяльності; принципу інтеграції, який забезпечує координацію зусиль керівництва військової частини, державних і недержавних організацій у вирішенні проблем сімей військовослужбовців; принципу професійної компетентності, який передбачає надання допомоги спеціалістами відповідного кваліфікації та підкреслює обов'язковість професійної підготовки фахівця; принципу контролю, який забезпечує контроль щодо організації та здійснення соціальної підтримки і захисту, їх результативності, а також формування рекомендацій з підвищення ефективності цих процесів;

4) специфічним: принципу соціокультурної спрямованості соціально-педагогічної діяльності, який передбачає використання поняття «культура соціального військового середовища» як мету і критерій оцінки рівня розвитку середовища існування сімей військовослужбовців у конкретних військових частинах, містечках, гарнізонах, місцях їх компактного проживання; принципу наукової об'єктивності соціально-педагогічної діяльності, що забезпечує вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду, визначення змісту, організації і методики соціально-педагогічної діяльності з військовослужбовцями і їх сім'ями; принципу цілеспрямованості, відповідно до якого соціальний педагог повинен цілеспрямовано досягати позитивного результату у роботі з сім'єю військовослужбовця, впливаючи на свідомість, волю, почуття і вчинки як членів сім'ї, так і її оточення; принципу універсальності, згідно якого слід виключити дискримінацію при наданні соціально-педагогічної допомоги сім'ї військовослужбовця за будь-якими ознаками: ідеологічними, політичними, релігійними, національними, расовими, віковими, тощо; принципу соціального реагування, який передбачає усвідомлення необхідності вживати заходів до виявлених соціально-педагогічних проблем сім'ї військовослужбовця, діяти відповідно до конкретних обставин соціальної ситуації індивідуальної сім'ї; принципу клієнтоцентризму, що означає визнання пріоритету прав сім'ї військовослужбовця в усіх випадках, крім тих, де це суперечить правам та інтересам інших людей; принципу опори на власні сили, який підкреслює суб'єктну роль сім'ї військовослужбовця, її активну позицію у вирішенні своїх проблем (йдеться про сім'ї, достатньо дієздатні з огляду на їх інтелектуальні, психічні та фізичні ресурси); принципу конфіденційності, що полягає у забезпеченні нерозголошення тієї інформації про сім'ю військовослужбовця, яка може завдати їй шкоди, чи дискредитувати її членів; принципу толерантності, якого слід дотримуватись насамперед у роботі з сім'ями, які можуть не викликати симпатії у фахівця (політичні, релігійні й національні особливості індивідів, які потребують допомоги, їхні поведінкові стереотипи й сама зовнішність можуть виявитись неприємними для соціального педагога); принципу системності, згідно якого сім'я військовослужбовця – це органічна єдність, що становить складну систему структурних елементів і функціональних взаємодій; принципу об'єктивності, який у широкому соціологічному аспекті передбачає об'єктивний підхід до проблем сім'ї військовослужбовця на теоретичному й державно-організаційному рівнях; у вузькому розумінні – вимагає від фахівця, який надає допомогу сім'ї, подолання усіх проявів аберації (перекручування у результатах соціального спостереження й технологічного вибору), які виявляються у результаті дії чинників, визначених самим соціальним педагогом; принципу гуманізму, що має на меті професійну діяльність на основі людяності, емпатії, альтруїзму, прийняття особистості такою, як вона є – з усіма позитивними і негативними сторонами; принципу фамілієцентризму (родиноцентризму), який передбачає, що у процесі організації соціально-педагогічної діяльності на всіх її рівнях права та інтереси сім'ї стоятимуть на першому місці, маючи пріоритет перед правами та інтересами держави, товариства і ін.

У своїй сукупності вищезазнані принципи визначають функції і сфери соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців Збройних Сил України, а саме:

- діагностичну функцію, яка зумовлює сферу соціальної діагностики і прогнозування. Соціальній діагностиці підлягають: власне соціальні потреби сімей військовослужбовців; ступінь розвитку цих потреб і їхнього задоволення в конкретній військовій частині, військовому містечку, гарнізоні, місці компактного прожи-

вання військовослужбовців і членів їхніх сімей; ступінь розвитку інфраструктури конкретного військового соціуму і її відповідності потребам його мешканців; ступінь оптимальності і гармонійності взаємодії військовослужбовців і членів їхніх сімей із середовищем їхнього перебування і ін.;

- обслуговуючу функцію, яка зумовлює розвиток відповідної сфери соціально-побутового обслуговування;
- адаптаційну функцію, якій відповідає сфера соціальної адаптації (реадаптації) сімей військовослужбовців та становлення кожного члена сім'ї як сім'янина, члена колективу, фахівця і ін.;
- превентивну, профілактичну і корекційну функції, які формують сферу соціальної профілактики і корекції поведінки членів сімей військовослужбовців і умов та факторів військового середовища;
- реабілітаційну функцію, що зумовлює розвиток і функціонування сфери соціальної реабілітації і реалізується стосовно тих сімей військовослужбовців, які мають несприятливу, негативну динаміку розвитку; військовослужбовців і членів їхніх сімей, які зазнали психотравмуючого впливу військової служби і ін.;
- анімаційну функцію, яка зумовлює формування і функціонування сфери соціально-культурного розвитку і пов'язана не лише з організацією дозвілля сімей військовослужбовців, але і з гуманізацією вільного часу кожного члена військового соціуму;
- освітню функцію, що зумовлює розвиток сфери підготовки і перепідготовки кадрів і охоплює військовослужбовців, які звільняються або вже звільнилися з військової служби, а також членів їхніх сімей та пов'язана з їхньою професійною орієнтацією, перепідготовкою на нові для них спеціальності і працевлаштуванням відповідно до потреб місцевого або регіонального ринку праці;
- прогностичну функцію, яка дозволяє прогнозувати перспективи розвитку і задоволення потреб сімей військовослужбовців;
- організаційно-розпорядчу функцію, яка зумовлює розвиток і функціонування сфери менеджменту соціально-педагогічної діяльності;
- функцію забезпечення сприятливих соціально-екологічних умов для життєдіяльності і розвитку сімей військовослужбовців, що передбачає діяльність з усунення негативних факторів, поліпшення умов праці і побуту військовослужбовців, сприяння підвищенню можливостей працездатності військовослужбовців і здатності їх сімей до соціального функціонування;
- функцію розвитку соціальних комунікацій, яка полягає у ліквідації напруженості, конфліктів, особливо в закритих військових містечках, відірваних від широких соціальних контактів;
- функцію соціальної освіти, яка формує відповідну їй сферу соціальної освіти та проявляється у організації вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду соціально-педагогічної діяльності; виданні і поширенні наукової, навчальної і методичної літератури з соціально-педагогічної роботи у військовому середовищі; презентації програм і проектів соціально-педагогічної діяльності з сім'ями військовослужбовців [8, с.319-320].

Функції соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців тісно пов'язані із її напрямками. Основні напрями соціально-педагогічної діяльності з сім'ями військовослужбовців зумовлюються проблемами, які виникають у кожній конкретній сім'ї. Їх можна одночасно вважати і цілями, що можуть конкретизуватися у вигляді певних завдань. До напрямів роботи соціального педагога з сім'ями військовослужбовців відносяться: соціальна допомога, соціальний захист, соціальна підтримка, соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, соціальне посередництво, соціальна адаптація, соціальна діагностика, соціальна профілактика, соціальна корекція, соціальна реабілітація, підготовка до цивільного життя та організація освітньо-дозвілєвої діяльності [7; 8]. Таким чином, соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців покликана задовольняти різні соціальні потреби військовослужбовців і членів їх сімей.

Виходячи із зазначеного вище, ще однією важливою умовою ефективності соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців є організація в них соціально-педагогічного процесу – спеціально організованої послідовної зміни функціонування сім'ї, яка розвивається в часі і в межах визначеної виховної системи та спрямована на перетворення особистісних властивостей і якостей її членів. Зміст даного процесу полягає у перетворенні соціально-педагогічних знань у власний потенціал сім'ї, що відбувається у чотири етапи:

- інформаційно-аналітичний, характерною особливістю якого є створення банку даних про: актуальні проблеми різних типів сімей, їх структуру, можливі наслідки життєдіяльності, ресурси і можливості та їх використання

в обставинах, що склалися. Найважливішими завданнями соціально-педагогічної роботи на цьому етапі є збір інформації і розробка загального стратегічного плану дій соціального педагога; оцінка рівня складності і характеру проблем сім'ї; аналіз можливостей щодо надання сім'ї необхідної допомоги;

- прогностичний, для якого характерним є інтенсивне формування обґрунтованих думок про можливі зміни у сім'ї в найближчому майбутньому і далекій перспективі, або про альтернативні шляхи її розвитку. До завдань цього етапу слід віднести: прогнозування змісту і тенденцій розвитку можливих психолого-педагогічних проблем сім'ї на різних стадіях, або в змінних умовах її життєдіяльності; моделювання та прогнозування ефективності діяльності фахівця щодо надання допомоги даній сім'ї;
- спонукально-супровідний, який відрізняється особливою динамічністю і евристичним характером діяльності як соціального педагога, так і членів сім'ї, з якою він працює. Найважливіші завдання цього етапу: розробка і впровадження методик оцінки різних явищ, діяльності, спілкування, технологій соціального виховання; психолого-педагогічна допомога сім'ї (батьківський всеобуч, консультування, профілактика, корекція, сімейна терапія і ін.); соціалізація (соціальне виховання) членів сім'ї;
- відновно-реабілітаційний, який є етапом активного включення сім'ї у вирішення власних проблем і освоєння членами сім'ї технологій відновлення і підтримки життєвого потенціалу сім'ї. До найважливіших на цьому етапі відносяться завдання: діагностика сімей, на які подіяли стресогенні чинники (втрата близьких, стихійні лиха, непередбачені зміни в житті і ін.); відновлення втрачених функцій психічного здоров'я клієнтів і психологічного здоров'я сім'ї; проведення психолого-педагогічної реабілітації; узагальнення і впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з сім'єю, інновацій в соціальній сфері [6, с.135-140].

У ході соціально-педагогічного процесу в сім'ї військовослужбовця фахівець почергово виступає у трьох основних ролях: порадника (інформує сім'ю про важливість і можливості взаємодії подружжя між собою та з дітьми; розповідає про розвиток дитини; дає педагогічні поради щодо виховання дітей); консультанта (консультує з питань сімейного законодавства, організації соціальної взаємодії та налагодження позитивно спрямованої життєдіяльності в сім'ї); інформує про методи виховання, орієнтовані на конкретну сім'ю; пояснює батькам способи забезпечення умов, необхідних для нормального розвитку та виховання дитини в сім'ї); захисника (захищає права індивіда (сім'ї) у випадку, коли відбувається порушення законних прав і свобод, нормальних умов життєдіяльності чи деградація особистості (алкоголізм, наркоманія, жорстоке ставлення до дітей, тощо)) [8, с.224].

Форми соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців класифікують за такими ознаками: складом і кількістю учасників (індивідуальні, групові, масові); тривалістю (одноразові заходи, постійно діючі, «пульсуючі»); перспективою (розраховані на близьку перспективу, розраховані на середню перспективу, розраховані на віддалену перспективу); місцем проведення (стаціонарні, виїзні, пересувні, циклічні); ступенем самостійності учасників (групи самопомоги, взаємодопомоги; ті, які працюють за допомогою консультанта, сім'ї, які працюють під безпосереднім керівництвом соціального педагога); рівнем творчості (інформаційні, репродуктивні, тренувальні, творчі); видом діяльності (ігрові, комунікативні, трудові, навчальні); умовами здійснення (екстрені, звичайні); характером спілкування (безпосередні, опосередковані); метою (спрямовані на збір та аналіз інформації, участь у формуванні сімейної політики і завдань соціально-педагогічної роботи, участь у реалізації сімейної політики і проведенні соціального супроводу сім'ї, профілактику неблагополуччя та його рецидивів, узагальнення результатів, контроль за якістю соціально-педагогічної роботи); складністю побудови (прості, складні, комплексні) [5; 7; 9].

Найпоширенішими методами роботи соціального педагога з сім'ями військовослужбовців є: бесіда, переконання, формування перспективи, вправа, заохочення і покарання, методи подолання конфліктів (прямі і опосередковані), методи діагностики (спостереження (включене, систематичне, не систематичне, ситуативне), анкетування (відкрите і закрите), тестування, соціометрія, інтерв'ю, моніторинг). Ефективність діяльності соціального педагога зумовлюється чіткою взаємодією та взаємовідповідністю методів, прийомів і засобів, які використовуються в межах усієї методики. У роботі з сім'ями військовослужбовців використовують твірні (заохочення, увага, прохання, довіра, зміцнення індивіда у власні сили) і гальмівні (наказ, натяк, вдавнена байдужість, недовіра, осуд, попередження, вибух емоцій) прийоми. У якості засобів соціально-педагогічної роботи з сім'ями

військовослужбовців найчастіше виступають книги, засоби масової інформації, природа і навколишнє середовище [5; 9; 10].

Висновки. Таким чином, соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців є складним процесом, який опирається на наукові засади, охоплює різні сфери життєдіяльності сімей і спрямовується на попередження або вирішення назрілих у них проблем. Для забезпечення ефективності соціально-педагогічної роботи, соціальний педагог співпрацює з керівництвом військового підрозділу Збройних Сил, частини, в якій служить військовослужбовець, різноманітними соціальними службами, державними і недержавними установами та організаціями, навчальними закладами.

Перспектива. Оптимізація соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців забезпечуватиметься шляхом: створенням мережі спеціалізованих соціально-педагогічних служб; наявністю у фахівців соціально-педагогічної діяльності спеціальної підготовки щодо роботи у військовому середовищі та вирішення проблем військовослужбовців і їхніх родин; організацією самопомоги і взаємодопомоги родин військовослужбовців; задоволенням різноманітних потреб членів сімей військовослужбовців, що виникають у процесі взаємодії із соціальним військовим середовищем; формуванням дієвої соціальної політики держави у цілому та у сфері соціального захисту військовослужбовців та їх сімей зокрема.

Література та джерела

1. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 240с. – ISBN 978-966-8407-98-7.
2. Здіюрок С., Яремчук В. Духовно-гуманітарні аспекти стратегії розвитку військових формувань України. – К., 1995. – 46с
3. Липский И. Военно-социальная работа на уровне человека // Армия и общество. – М., 1999. – № 1. – С.11-13
4. Разумцев О. Соціальні аспекти реформування армії: духовний стан українських офіцерів. – Національна безпека і оборона, 2000. – №2. – С.40-48
5. Савин Ю.В. Социальная работа в воинской среде: сущность, перспективы, резервы // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт / Под ред. Т.Ф.Яркиной и В.Г.Бочаровой. – Т.1. – Москва-Тула, 1993. – С.292-300
6. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія і педагогіка сімейного спілкування: Навч. пос. для студ. ВНЗ. – К.,1998. – 214с
7. Соціальна педагогіка: підручник / За ред. проф. Капської А.Й. – К.,2000. – 264с
8. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг. ред. проф. І.Д.Звереві. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 336с
9. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навчальний посібник. – К., 2003.– 132с
10. Технологии социальной работы: Учеб пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. И.Г.Зайнышева. – М.: Гуманит.изд.центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с

Автор статті розглядає питання реалізації соціально-педагогічної роботи з сім'ями військовослужбовців, яка базується на наукових основах, охоплює різні сфери життєдіяльності сімей і направлена на профілактику або рішення проблем в сім'ях.

The author of the article has considered the issues of realisation of social-pedagogic work with military personnel families, which is based on scientific basis, covers different spheres of life-activities of families and is directed to the prevention or solving of families problems.